

Cuvânt-înainte

Prezenta lucrare – publicarea tezei de doctorat realizate și susținute sub conducerea mea – are o temă importantă și actuală. Problemele pe care le pune în prezent exercitarea libertății de religie, în contextul conflictelor armate internaționale și non-internaționale și al actelor teroriste justificate religios, duc în egală măsură la o concluzie evidentă privind actualitatea unei asemenea cercetări științifice juridice, din perspectiva Dreptului european al drepturilor omului, în concret a articolului 9 din Convenția europeană a drepturilor omului.

Structura lucrării este clasică și, în același timp, științifică. Modelul de structură este cel francez, cu două părți, fiecare având câte două titluri.

În prima parte este analizată afirmarea neutralității religioase în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. Se stabilesc sursele conceptului de neutralitate și apariția acestuia în jurisprudența europeană (utilizarea conceptului de statele membre ale Consiliului Europei, raportarea unor organizații internaționale și a Statelor Unite la conceptul de neutralitate și raportarea Consiliului Europei la conceptul de neutralitate), precum și natura juridică a neutralității religioase (neutralitatea religioasă ca principiu al dreptului Convenției și neutralitatea religioasă ca obligație a statelor Părți la Convenție).

Utilizarea în jurisprudența Curții a acestui concept de neutralitate religioasă este studiată în partea a doua a lucrării. Analiza vizează neutralitatea religioasă ca garanție a libertății de religie (autonomia personală și a comunității religioase drept corolar al obligației de neutralitate a statului și rolul neutralității în realizarea justului echilibru între autonomia comunităților religioase și drepturile convenționale ale persoanelor din cadrul comunităților religioase), precum și neutralitatea religioasă ca limită a libertății de religie (legea generală și neutră ca limitare indirectă a libertății de religie și limitarea manifestării religiei în numele principiului neutralității).

Autorul are meritul de a fi făcut o cercetare cu vocație de exhaustivitate a jurisprudenței Curții dintr-o perspectivă neaprofundată mult în literatura juridică de specialitate.

Pe de o parte, acest lucru prezintă avantajul emiterii unor opinii noi, originale, iar, pe de altă parte, el antrenează riscul sau dezavantajul că autorul nu s-a putut verifica de fiecare dată în concluziile sale cu concluzii validate de comunitatea științifică.

Apreciem abordarea completă a jurisprudenței instanței de contencios european al drepturilor omului, explicarea influențelor naționale în crearea acesteia, identificarea momentelor de evoluție jurisprudențială, dar și sublinierea aspectelor pe care jurisdicția europeană nu s-a pronunțat până în prezent.

Sunt în special de remarcat analizele autorului privind polivalența neutralității religioase (principiu al dreptului Convenției, obligație a statelor Părți la Convenție, garanție a libertății de religie și limită a libertății de religie), faptul că neutralitatea religioasă a statului trebuie să beneficieze atât comunităților religioase, cât și indivizilor, plasarea neutralității religioase în contextul larg al regimului democratic și al justului echilibru între drepturile individuale, precum și între acestea și interesul general al societății.

Trebuie subliniate obiectivitatea și onestitatea științifice ale autorului, faptul că – deși acesta este nu numai jurist, ci și (sau mai ales) teolog și preot și ocupă o înaltă poziție administrativă în Biserica Ortodoxă Română – ne găsim în prezența unei veritabile cercetări științifice juridice, iar nu a promovării unei convingeri religioase. Evident, autorul este influențat de convingerile sale religioase – și nu este nimic negativ în acest lucru –, dar nu depășește limitele marjei de apreciere și subiectivism permise oricărui cercetător științific.

Recomandăm spre studiu prezenta lucrare, pentru valoarea ei, tuturor juriștilor interesați de subiect, deci atât teoreticienilor, cât și practicienilor, precum și studenților.

Prof. univ. dr. **Corneliu-Liviu POPESCU**
Facultatea de Drept,
Universitatea din București

Introducere

§1. Necesitatea studierii conceptului de neutralitate religioasă în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului

Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (în continuare Curtea sau Curtea Europeană) a cunoscut în ultimele două decenii o dezvoltare fără precedent în ceea ce privește protecția libertății religioase. Numărul și varietatea cauzelor au dat ocazia unor interpretări detaliate ale prevederilor art. 9 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale (mai cunoscută sub denumirea simplificată de Convenția europeană a drepturilor omului, în continuare Convenția sau Convenția europeană) și unor precizări care au constituit trepte sau momente de cotitură în evoluția protecției internaționale a drepturilor omului.

Un astfel de moment de cotitură a fost reprezentat de apariția, în anul 2000, în jurisprudența Curții, începând de la hotărârea *Hasan și Ceauș c. Bulgaria*¹, a unui nou concept, neutralitatea, care, de atunci, a fost utilizat în aproape toate cauzele importante având ca obiect încălcarea libertății de religie, inițial în componenta sa colectivă, apoi și în componenta individuală.

Convenția sau lucrările pregătitoare ale acesteia (*Travaux preparatoires*) nu utilizează termenul de neutralitate. Timp de 50 de ani de la adoptarea Convenției, atât fosta Comisie, cât și Curtea, nu l-au folosit, existând extrem de rare utilizări chiar ale cuvântului „neutru”. De unde această apariție prin nimic anunțată și această evoluție rapidă a aplicării conceptului de neutralitate în domeniul vieții religioase este una dintre întrebările la care își propune să ofere răspunsuri prezenta lucrare.

Curtea nu a creat conceptul de neutralitate a statului în domeniul vieții religioase, ci l-a preluat de la fosta Comisie europeană a drepturilor omului (în continuare Comisia sau ComisEDO), dar i-a acordat o importanță fără precedent în alte sisteme de drept, cu alte semnificații. Pe măsură ce Curtea a acordat o atenție sporită acestui concept, statele membre ale Consiliului Europei au început să-l utilizeze, unele precizându-și sensuri preexistente, altele incluzând abia acum acest concept.

Chiar dacă în Europa avem o diversitate de tipologii ale relației stat-comunități religioase, apariția neutralității drept criteriu de analiză a libertății de religie duce la crearea de noi puncte comune între acestea și la un standard democratic comun.

---

¹ Hotărârea din 26 octombrie 2000, *Hasan și Ceauș c. Bulgaria*, nr. 30985/96.

Vastul material de studiu reprezentat de jurisprudența Curții, cu numeroasele cauze în care indivizi sau comunități religioase au invocat ingerințe ale statelor, iar Curtea le-a analizat din perspectiva obligației de neutralitate a statelor definită în mod original de către aceasta, a constituit o provocare la cercetare amănunțită.

Provocarea provine atât din noutatea și actualitatea problemelor ridicate de jurisprudența Curții din ultimele două decenii privitor la libertatea de religie, cât și din faptul că neutralitatea nu a beneficiat încă de o analiză amănunțită, existând fie lucrări generale privitoare la libertatea de religie, care ating acest subiect doar tangențial, fie mici studii deosebit de interesante, dar care nu au fost integrate până acum într-o cercetare care să dea posibilitatea unor interogații și răspunsuri mai ample.

Această lucrare nu pornește însă de la o pură curiozitate sau din dorința de a realiza un studiu cantitativ privind utilizarea conceptului de neutralitate în jurisprudența Curții privind libertatea de religie, ci este motivată de faptul că jurisprudența analizată a produs mutații majore în unele state în ceea ce privește „delicatele raporturi între stat și comunitățile religioase”¹, probleme importante privind respectarea drepturilor omului fiind soluționate din perspectiva neutralității statale.

Deși nu putem vorbi de un impact egal al diferitelor soluții pronunțate, unele cauze soluționate prin intermediul conceptului de neutralitate sunt, fără îndoială, istorice. Astfel, Curtea a determinat unele state-părți ale Convenției să înceteze persecutarea unor comunități minoritare, cărora nu li se recunoștea nici măcar personalitatea juridică (în Rusia² și Moldova³); a sancționat implicarea abuzivă și părtinitoare a statului în conflictele din interiorul unor comunități religioase (atât cea musulmană, cât și cea ortodoxă în Bulgaria⁴); a forțat, pas cu pas, Turcia să recunoască pe aleviți drept comunitate religioasă⁵; a utilizat

---

¹ Afirmație făcută pentru prima dată în hotărârea Marii Camere din 27 iunie 2000, *Cha'are Shalom ve Tsedek c. Franța*, nr. 27417/95.

² Hotărârea din 5 octombrie 2006, *Ramura moscovită a Armatei Salvării c. Rusia*, nr. 72881/01; hotărârea din 5 aprilie 2007, *Biserica Scientologică din Moscova c. Rusia*, nr. 18147/02; hotărârea din 10 iunie 2010, *Martorii lui Iehova din Moscova și alții c. Rusia*, nr. 302/02.

³ Hotărârea din 13 decembrie 2001, *Mitropolia Basarabiei și alții c. Moldova*, nr. 45701/99.

⁴ Hotărârea *Hasan și Ceaș c. Bulgaria*, precit.; hotărârea din 16 decembrie 2004, *Sfântul Consiliu Suprem al Comunității Musulmane c. Bulgaria*, nr. 39023/97 (comunitatea musulmană); hotărârea din 22 ianuarie 2009, *Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inochentie) și alții c. Bulgaria*, nr. 412/03 (comunitatea ortodoxă).

⁵ Hotărârea din 9 octombrie 2007, *Hasan și Eylem Zengin c. Turcia*, nr. 1448/04; hotărârea din 16 septembrie 2014, *Mansur și alții c. Turcia*, nr. 21163/11 (obligarea copiilor aleviți de a participa la ora de religie musulmană); hotărârea din 2 februarie 2010, *Sinan Işik c. Turcia*,

cauzele privitoare la organizația religioasă Martorii lui Iehova pentru a obliga unele state să creeze criterii transparente și nediscriminatorii pentru acordarea statutului juridic comunităților religioase (în Austria¹); a confirmat justețea unor măsuri statale, tranșând conflicte interne care afectau societatea (în Turcia² și România³), în general a clarificat aspecte importante ale relațiilor între stat și comunitățile religioase.

În mai puțin de două decenii de la enunțare, neutralitatea s-a dovedit un concept viu, a cărui analiză este absolut necesară, atât pentru înțelegerea conținutului și aplicării acestuia în viziunea Curții, cât și pentru a putea aprecia eventuale evoluții și impactul de viitor, raportat la noi provocări.

Conceptul de neutralitate religioasă exercită o atracție deosebită în rândul unor categorii foarte largi de persoane. Unii, care consideră că prezența religiei în spațiul public este prea ostentativă, ar dori o „neutralizare” a spațiului public, o „purificare” de influențele religiosului în viața cotidiană; alții, nemulțumiți de rolul mai important al anumitor confesiuni tradiționale în societate, doresc o neutralitate care să egalizeze avantaje *de facto* construite uneori în secole pentru anumite religii; chiar reprezentanții unor religii invocă obligația de neutralitate a statului, pentru a se proteja împotriva unor ingerințe statale, uneori tradiționale, dar pe care acum le consideră abuzive.

Întrucât, inițial, neutralitatea a fost utilizată în Franța celei de-a treia republici, într-un sens separaționist și laicist (neutralitatea școlară, care a dus la eliminarea orelor de religie din învățământul public francez), iar consacrarea termenului părea să o dea, până în anii 2000, neutralitatea americană, care are la bază două

---

nr. 21924/05 (menționarea din oficiu a religiei musulmane pe cartea de identitate, deși era alevit); hotărârea din 2 decembrie 2014, *Cumhuriyetçi Eğitim Ve Kültür Merkezi Vakfı c. Turcia*, nr. 32093/10 (neacordarea discriminatorie de facilități – scutirea de plata energiei electrice consumate - lăcașurilor de cult alevite); hotărârea Marii Camere din 26 aprilie 2016, *Izzettin Dogan și alții c. Turcia*, nr. 62649/10 (obligația recunoașterii juridice a aleviților prin acordarea personalității juridice).

¹ Hotărârea din 31 iulie 2008, *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții c. Austria*, nr. 40825/98.

² Hotărârea Marii Camere din 10 noiembrie 2005, *Leyla Şahin c. Turcia*, nr. 44774/98 (problema vălului islamic în unitățile de învățământ); hotărârea Marii Camere din 13 februarie 2003, *Refah Partisi (Partidul Prosperității) și alții c. Turcia*, nr. 41340/98, nr. 41342/98, nr. 41343/98 și nr. 41344/98 (problema partidelor politice care doreau reinstaurarea șariei și a unui sistem de drept multijuridic, conform căruia comunitățile au propriile legi).

³ Hotărârea Marii Camere din 29 noiembrie 2016, *Parohia greco-catolică Lupeni și alții c. România*, nr. 76943/11 (validarea unei soluții de reglementare a diferendului patrimonial dintre comunitățile ortodoxe și greco-catolice din România care nu implică *restitutio in integrum* a fostelor proprietăți greco-catolice deținute de ortodocși și confirmarea criteriului voinței majorității credincioșilor în aplicarea dată de Înalta Curte de Casație și Justiție după anul 2012).

principii constituționale aflate într-o combinație specifică Statelor Unite ale Americii - principiul nerezecunoașterii statale a religiilor (al nefinanțării) și principiul nediscriminării (al egalității), conceptul de neutralitate a părut o lungă perioadă europenilor unul ostil modelului propriu de colaborare între stat și comunitățile religioase tradiționale.¹

De aceea, atunci când Curtea și-a însușit conceptul de neutralitate, a făcut acest pas în contextul Convenției, care a fost redactată și aprobată în anii '50 ai secolului trecut de către un grup de state europene care cunoșteau o foarte mare diversitate a regimurilor stat-comunități religioase, pornind de la separație (Franța), trecând prin diferite sisteme de cooperare distinctă (Germania, Austria, Belgia) și ajungând până la bisericile de stat din Scandinavia. Ca urmare, și sensul neutralității dat de Curte este unul menit să garanteze libertatea de religie în contextul diversității existente în Europa, cu deschidere către cooperarea între stat și comunitățile religioase.²

Este neutralitatea, așa cum a fost definită de către Curte începând cu anul 2000, noua cheie a raporturilor juridice între stat și fenomenul religios, așa cum a fost laicitatea în secolul al XX-lea sau separația în secolul al XIX-lea? Este încă

---

¹ Spre ilustrarea acestei idei, într-o teză susținută în anul 1999, autorul evită să promoveze conceptul de neutralitate religioasă a statului, pe care îl consideră specific american, fără legătură cu realitățile europene, întrucât „noțiunile de strictă «neutralitate» statală și de «zid de separație» între biserică și stat, care joacă un rol atât de important în jurisprudența americană, pot avea doar un rol limitat în înțelegerea valorilor care sunt protejate de articolul 9 din Convenție” (Carolyn Evans, *Freedom of religion under the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2001, p. 22).

² În România, conceptul de neutralitate religioasă a fost utilizat după 1990, în principal de către cei care doreau o limitare a influenței religiei în societate, fiind folosit ca un sinonim al separației între stat și fenomenul religios.

Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor a fost primul act normativ care a dat valoare legislativă în dreptul român conceptului de neutralitate. Art. 9 alin. (1) din această lege enunță că: „În România nu există religie de stat; statul este neutru față de orice credință religioasă sau ideologie atee”. Enunțarea explicită a neutralității, inclusiv față de ideologiile atee, arată reflexul anticomunist al societății românești la aproape 20 de ani de la căderea acestui regim politic și conturează un sens prietenos cu fenomenul religios al neutralității românești.

Împotriva României au fost îndreptate în ultimii ani două cauze importante, soluționate de către Marea Cameră, una de interes pentru majoritatea religiilor din Europa, privind dreptul la asociere sindicală al angajaților comunităților religioase (Hotărârea Marii Camere din 9 iulie 2013, *Sindicatul Păstorul cel Bun c. România*, nr. 2330/09), iar cealaltă dând ocazia Curții să se pronunțe în ceea ce privește conflictul patrimonial dintre comunitatea ortodoxă și cea greco-catolică din România (*Parohia greco-catolică Lupeni c. România*, precit.). În ambele cauze, guvernul român a invocat neutralitatea în susținerea poziției sale, iar Curtea a arătat deschidere față de realitățile românești și de modul în care autoritățile au gestionat aceste conflicte.